

Kodukeskkool

Toimetajad: Julius Grüntal, Ernst Peterson, Gustav Puu.

Toimetuse liikmed: Dr. O. Bekman, R. Gutman, E. Kimmel, A. Kurvits, mag. phil. M. Meiusi, V. Orav, V. Peet, Emma Peterson, H. Pezold, P. Sepp, E. Susi, R. Stümper, H. Tehver, P. Viires ja A. Öunapuu.

I. klass

26. õppenädal

Eesti Hariduse Sõprade Seltsi väljaanne

Tallinnas, Kinga 8-1

1933

1. Emakeel.

Keeleõpetus. Meenutage, millised sõnad kuuluvad esimesse pöördkonda. Esimene pöördkond jaguneb nagu esimene käändkondki kahte alaliiki. Millised on kummagi alaliigi tunnused? (§ 138—140).

Kirjutage esimese pöördkonna pöörd sõnade jooma, pooma, sööma, keema, saama, jääma, leema (= vist olema), määma (lamba häälitsemine), müüma, võima, kaema, naima, näima, treima, täima peamuuted (nagu tegite seda käänamisel) järjekorras: 1) *ma-tegevusnimi* (looma), 2) *da-tegevusnimi* (luua), 3) *kindla kõneviisi oleviku esimene pööre* (loon), 4) *kindl. kõnev. minevik kolmas pööre* (lõi), 5) *nud-kesksõna* (loonud), 6) *umbisikulise tegumoe kindl. kõneviisi olevik* (luuakse) ja 7) *tud(tud)-kesksõna* (loodud).

Pärast ülesande täitmist vaadeldge oma tabelit ja tehke kokkuvõtted. Pärast võrrelge järgnevaga ja täiendage.

1) *ma-tegevusnimes* on -ma ees pikk vokaal või diftong.

2) *da-tegevusnimes* on mõned sõnad kaotanud -d- (juua, puua, süüa, müüa), teistel püsib -d- (saada, jääda, leeda, määda, kaeda, naida, näida, treida, täida), kolmandatel on võimalik -d-ga ja -d-ta vorm (keeda-kiia, võida-võia).

3) *Kindla kõneviisi oleviku I pöördes* liitub lõpp ma- tegevusnime tüvele (joon, poon, süön, keen jne.)

4) *Kindla kõneviisi mineviku III pööre* moodustatakse -i (jõi, sõi, sai, jäi) või s(i) abil (poos, kees, lees (= vist oli), määs, müüs, võis, kaes, nais, näis, treis, täis).

5) *-nud kesksõna* tunnus liitub ma- tegevusnime tüvele (joonud, süönud, leenud, müü- nud, nainud jne.)

6) *Umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi olevik* kaotab vahel d (juuakse, puuakse, süüakse, müüakse), vahel säilitab (saadakse, jäädakse, leedakse, määdakse, kaedakse, naidakse, näidakse, treidakse, täidakse); vahel on võimalik kahesugune vorm (keedakse-kiiakse, võidakse-võiakse).

7) *Umbisikulise mineviku kesksõna -dud* liitub ma-tegevusnime tüvele (joodud, poodud, söödud, keedud, saadud, jäädud, leedud, mää- dud, müüdüd jne.).

Tuleb veel tähele panna, mis on öeldud näikse kohta § 141.

Kirjandus. Lugege läbi Juhan Liivi „Nõia tütar“. Süvenege teosesse, koostades kava ja jutustades sisu. Lugege veel kord läbi ema õpetused. Iseloomustage Plärälärä Leenut. — Kuidas sai Leena isast nõid? Iseloomustage

Leenat. Miks kadestasid teda teised tüdrukud? Mis selgitas Mihklile, et Leena pole nõid? Kirjeldage pahatujulisi inimesi ja nende tuju väljendusi. — Eraldage jutus kohad, mis on Teie arvates loomutruud (realistlikud) ja mis on kirjanik ainult välja mõelnud.

Kirjand. Kirjutage kahe nädala jooksul kirjand, milles toote ette elust mõne „keelekandja“ kuju, noorte vahekorra, noorrahva tüli või muud sarnast.

2. Matemaatika.

(jäab käesolevast vihust välja.)

3. Loodusteadus.

Sgk. Liblikõielised.

Hernes. Kasvukoht. Kultuurtaimena aias ja põllul.

2. Vars peenike, nõrk, püstiajamiseks tarvitab tuge. Tugedest võtab kinni köitragudega, mis tekkinud lehekestest; teda nimetatakse ronijaks taimeks.

3. Lehed koosnevad rootsust ja selle kummalegi poole kinnitunud munajatest lehekestest. Säärast lehte nim. sulgliseks liitleheks. Ülemised lehekesed on niitjad, need

ongi köitraod. Lehealusel on vart ümbritsev a bileht.

4. Öied. Tupp ja kroon viielehelised. Tupe rohelised lehekesed kõik ühesuurused. Krooni värvilistest lehtedest — joon. 89 — üks, ülemine, õige suur, seda nim. purjeks, kaks külgmist ühesuurused, need on tiivad. Kaks alumist lehte ka ühesuurused, need on liitunud ja kokku neid nimetatakse laevuke-seks. Tolmukaid 10, neist 9 alumiste osadega liitunud, üks on vaba. Emakaid üks hulga seemnepungadega.

Õis tuletab väliselt meelde liblikat, sellest ka sugukonna nimi. Tolmlemine putukate abil, õies palju mesimahla. Tihti toimub isetolmlemine.

5. Vili pikergune, paljude seemnetega. Valminult jaguneb viljakest kaheks pooleks, säärast vilja nim. kaunaks — joon. 119-b.

6. Juurestik koosneb pea- ja kõrvaljuurtest. Juurte küljes mügerikud. Need on bakterite tekitatud. Bakterid elavad juurtel ja võtavad juurest toitu, kuid valmistavad hernele toiduaineks lämmastiku ja hapniku ühendeid. Nõnda on siin üksteise vastastikune toetamine ehk s ü m b i o o s. Lämmastiku ühendeid valmistavad bakterid rohkem kui hernes tarvitab; ülejääk jääb pinnasesse.

7. **Tarvitamine.** Herne seemneid tarvitatakse toiduks; nad sisaldavad palju valke, tärklisi ja mitmesuguseid tarvilikke soolasid.

8. Herne sorte on palju.

9. Teised meil kasvavad liblikõielised on enamasti rohttaimed, nagu oad, läätsad, ristikheinad, lutsernid, mesikad. Kõikide juurtel elavad sümbiontidena bakterid.

Korrapärane ja korratu õis. Kaalikal ja kirsipuul on õie kroonlehed kõik ühesuurused, hernel aga isesuurused. Ühesuuruste kroonlehtedega õit nimetatakse korrapäraseks, isesuurustega aga korratuks õieks.

Korrapärane õis on poolitatav kaheks ühesuguseks pooleks mitme lõikpinnaga, ta on mitmekülgselt sümmeetriline, korratu aga ühega — ta on kahekülgselt sümmeetriline.

Sgk. **Mugulalised.**

Kartul. 1. Kasvukoht. Meil kultuurtaimena aedades ja põldudel, L.-Ameerikas, oma kodumaal, metsikult.

2. Vars on maapealne ja maaalune. Maapealne kandiline, harunev; maaalune — juurikana, ka harunev; ta sõlmede kohalt kasvavad välja juured. Juurika ja ta harude otsad paisuvad mugulaiks; mugulat nimetatakse

igapäevases elus kartuliks; ta sisaldab palju toiteaineid. Mugulal on näha augukesed — „silmad“, neist kasvavad välja idanemisel varred.

3. **Lehed** sulglised liitlehed. Lehed ja rohelised varred sisaldavad mürki — solaniini.

4. **Õied.** Tupp- ja kroonlehti 5; kroonlehed värvuselt valged või lillad, kokkukasvanud ehk liitunud; nende arv on näha vabast tipetest. Tolmukaid 5, emakaid 1. Õiel puudub mesimahl, enamasti isetolmlemine.

5. **Vili** on kaetud väljast nahaga, selle all liha ja sees palju seemneid; säärast vilja nim. **marjaks**. Meil vili ei valmi.

6. **Juured** peened, peajuurt pole.

Üldiselt. Kartul nõuab hästiharitud, rammusat ja kohedat maad. Mugulate toitetagavara on eriti rikas tärklisest — 20%. Sorte on palju.

Kartul toodi Euroopasse XVI sajandil; alguses tarvitati mugulaid maitseainena, XVIII sajandist aga toiduainena.

8. **Teised mugulalised:** Tubakas, maavits, koerapöörirohi; need kuuluvad mugulaliste hulka õie ehituse poolest, mugulaid neil pole. Suurem osa mugulalisi on mürkisisaldavad.

Sgk. Korvõielised.

Kollane karikakar. 1. Kasvukoht. Põldudel umbrohuna.

2. Vars tugev, harunev. 3. Lehed mitmekordselt sulgjad. 4. Õied on koondunud suurel hulgal ühisele õiepõhjale — joon. 111 ja 112. Väljast on nad ümbritsetud rohelistest lehtedest, mis moodustavad n. n. üldkatte.

Õite koondist nimetatakse õisikuks; säärast õisikut, nagu karikakral, nimetatakse korvõisikuks, sest õie põhi ja üldkate moodustavad midagi korvitaolist.

Üksikõitel puudub tupp; õisikus on kahe-
suguse krooniga õisi; ümberringi äärtel asu-
vatel on kroon lindi taoline, tal on näha 5
tipet, see näitab, et on liitunud 5 lehest. Sise-
mistel õitel on kroon kasvanud putkeks (to-
ruks) — joon. 113. Esimesi nimetatakse
keelõiteks, teisi putkõiteks. Väljaspool
putket on kaks nahkjat lehekest — sõkalt
Tolmukad — arvult 5 — on ainult putkõitel;
emakad — igas üks — nii putk- kui keelõitel.
Keelõied on ühesugulised, putkõied —
kahe-
sugulised. Kroon kinnitub sigimi-
kust kõrgemale. Õied kollased.

Tolmlemine putukate abil; tolmukad val-
mivad emakaist varem. Tolmukotid on liitu-

nud toruks; torusse pudeneb õie tolm; samast torust kasvab läbi emakakael; see tõstab tolmu välja, ja putukad kannavad ta laiali; valminud emakasuude haruneb. Õied ei valmi ühel ajal, enne välimised, kordkorralt seespoolsed.

5. Vili väike, kitsaste tiibadega, levitajaks tuul.

6. Juur tungib sügavale, haruneb, harud ulatuvad kaugemale; harudel asuvatest pungadest arenevad uued taimed; kuulub juurumbrohtude hulka, sest paljuneb ka juure abil.

7. Kahjulik umbrohuna: võtab maa seest toidu ja niiskuse, tekitab väga palju seemneid; kasvab jõudsamini kui vili.

Umbrohtudest, nendest tekitatud kahjust ja nende vastu võitlemise viisidest soovitav lugeda „Põllumehe käsiraamatust.“

8. Korvõieliste sugukonda kuuluvate taimede hulk on väga suur; näiteks: umbrohtudest — ohakad, ristirohud, jaanikakrad, kummelid, rukkililled; ilutaimedest astrid, päevalilled; köögiviljadest salatid, sigurid ja teised.

Liit- ja lahk-kroonlehelised taimed.

Kaalikal, kirsipuul, hernel ja väga paljudel teistel kasvavad kroonlehed lahus, neid võib ära noppida üksikult, neid nimetatakse lahk-kroonlehelisteks. Kartulil, karikakral ja

teistel on kroonlehed liitunud; neid nimetakse liitkroonlehelisteks.

Ühe- ja kahekattelised õied.

Kasel, tatral ja teistel on õie õrnad osad — tolmukad ja emakad — kaetud ühekordse kattega, mis ei ole tupp ega kroon; neil on ühekattelised õied. Kõalikal, hernel, kirsipuul, kartulil, karikakral ja teistel on kate kahekordne, enamasti roheline tupp ja värvi- line kroon; neil on kahekattelised õied.

4. Ajalugu.

Kuna üksikute keisrite-hirmuvalitsejate ja nende tegevuse juures, isegi mitte n. n. „heade keisrite“ juures ei ole mõtet pikemalt peatuda, kui seda leiame õpperaamatus, siis seda hoolikamalt on tarvis jälgida keisririigi- aegset Rooma kultuuri.

Vt. J. A. lk. 172—179.

Parandada: lk. 175 (ka 202) 12 rida ülalt: Antonius Puis p. o. Antoninus Pius.

5. Saksa keel.

Lb. Nr. 101. Das Loch im Deich.

Lk. 162, r. 7. alt trükiviga — furchbar, peab olema: furchtbar.

I. Stellen Sie Fragen zu dieser Geschichte.
Sch.: Wo wohnte Peter Brinker? Mit wem wohnte er dort? Zu wem schickte die Mutter den kleinen Peter eines Tages? Wo wohnte der arme blinde Mann? Lebte die Frau des alten Mannes? Hatte er genug zu essen? Was sollte Peter dem alten Manne bringen? Wie sollte Peter gehen? Sollte er lange beim blinden Manne bleiben? Was für ein Wetter war es an diesem Tage? Was fragte der Alte, als Peter ins Zimmer trat? Was antwortete Peter? Freute sich der alte Mann über das Brot? Was sagte er? Wem sollte Peter danken? Wie lange blieb Peter bei dem alten Manne? Wie war das Wetter, als Peter nach Hause gehen wollte? Was dachte Peter? Was sah Peter plötzlich vor sich im Sande? Wie kam das Wasser dort hin? Was wollte Peter tun? Wohin sprang er? Was suchte er dort? Fand er das Loch? War es ein großes Loch? Was dachte Peter? Was mußte geschehen, wenn das Loch größer wurde? Was wollte Peter in das Loch stecken? Konnte er einen Stein finden? Wohin ging er jetzt wieder? Wie war das Loch jetzt? Was steckte Peter endlich in das Loch? Wie lange saß Peter so mit dem Arm im Loch? Was sagte die Mutter, als Peter nicht nach Hause kam? Was sah die Mutter, als sie am andern Mor-

gen Peter vor der Tür erwartete (=auf Peter wartete)? Wer hatte den kleinen Peter auf der Schulter? Was sagte dieser Mann? Wer hatte das Land gerettet? Wie lange ist Peter schon tot? Was sieht man jetzt im Dorfe, in dem Peter wohnte? Wessen Name steht auf diesem Denkmal (geschrieben)?

II. Erzählen Sie diese Geschichte schriftlich (kirjalikult) nach den gegebenen Fragen.

III Gr. Peter hieß ein kleiner Knabe. Der kleine Peter rettete das Dorf. Pärismimed tarvitakse ilma artiklita, kui aga pärisnime ees seisab omadussõna, siis tema ette paneme alati määrava artikli (der, die, das).

Üb. Afg. Stellen Sie wo nötig den bestimmten Artikel: Hermann ist größer als — Magdalene. — kleine Dietrich ist stärker als — große Fritz. — unartige Konrad schlug — kleine Liese. — gute Martha pflegte (ravitses) — kranken Heinrich. — freundliche Paula Lehmann schenkte die Rosen — alten Dora. — Dora war — Paulas Wärterin gewesen. — Tallinn liegt in Estland. — schöne Tallinn ist eine alte Stadt.

Sch.: Hermann ist größer als Magdalene. Der kleine Dietrich ist stärker als der große Fritz. Der unartige Konrad schlug die kleine Liese. Die gute Martha pflegte den kranken

Heinrich. Die freundliche Paula Lehmann schenkte die Rosen der alten Dora. Dora war Paulas Wärterin gewesen. Tallinn liegt in Estland. Das schöne Tallinn ist eine alte Stadt.

V. Schreiben Sie aus der Erzählung „Das Loch im Deich“ die Grundformen (Infinitiv, Imperfekt, Partizip des Perfekts) aller starken und unregelmäßigen (ebakorralised) Verben auf.

Sch.; gehen, ging, gegangen; sein, war, gewesen; essen, aß, gegessen; bleiben, blieb, geblieben; nehmen, nahm, genommen; stehen, stand, gestanden; sitzen, saß, gesessen; backen, buk, gebacken; werden, wurde, geworden; blasen, blies, geblasen; denken, dachte, gedacht; kommen, kam, gekommen; springen, sprang, gesprungen; finden, fand, gefunden; verlieren, verlor, verloren; wissen, wußte, gewußt; bringen, brachte, gebracht; sehen, sah, gesehen.

Lb, Nr. 102. Eulenspiegel und der Fuhrmann.

I. W.: Eulenspiegel — saksa rahvaluules tuntud naljataja; der Fuhrmann (die Fuhrleute) — voorimees; im Vorbeigehen — möödaminnes; gegen Abend — vastu õhtut; treffen, traf, getroffen = begegnen — kohtama; zwar —

nimelt; jagen — ajama; der Boden = die Erde — maa; brechen, brach, gebrochen; nicht von der Stelle = nicht weiter; unter freiem Himmel = draußen; zubringen, brachte zu, zugebracht — mööda saatma, viibima.

II Stellen Sie Fragen zu dieser Geschichte. Sich. Wer begegnete eines Tages Eulenspiegel (Dativ)? Was tat der Fuhrmann? Was fragte er im Vorübergehen? Was antwortete Eulenspiegel? Was dachte der Fuhrmann? Was tat er? Auf welchem Wege kam Eulenspiegel aus der Stadt zurück? Wann kam er zurück? Wen traf er auf der Straße? Wer war in großer Verlegenheit? Was war geschehen? Wodurch war das Rad gebrochen? Was konnte er deshalb nicht tun? Wo mußte er die Nacht zubringen? Was sagte Eulenspiegel jetzt dem Fuhrmann?

III. Erzählen Sie die Geschichte „Eulenspiegel und der Fuhrmann“ nach den gegebenen Fragen.

Üb. Afg. Schreiben Sie aus dieser Geschichte den Infinitiv und die 1. Person des Singulars des Präsens, Imperfekts und Perfekts aller Verben auf. Sch.: begegnen, ich begegne, ich begegnete, ich bin begegnet; antreiben, ich treibe an, ich trieb an, ich habe angetrieben; laufen, ich laufe, ich lief, ich bin

gelaufen; müssen, ich muß, ich mußte, ich habe gemußt; können, ich kann, ich konnte, ich habe gekonnt; fragen, ich frage, ich fragte, ich habe gefragt; kommen, ich komme, ich kam, ich bin gekommen; fahren, ich fahre, ich fuhr, ich bin gefahren; antworten, ich antworte, ich antwortete, ich habe geantwortet; sein, ich bin, ich war, ich bin gewesen; denken, ich denke, ich dachte, ich habe gedacht; treffen, ich treffe, ich traf, ich habe getroffen; brechen, ich breche, ich brach, ich habe gebrochen; zubringen, ich bringe zu, ich brachte zu, ich habe zugebrahct; sagen, ich sage, ich sagte, ich habe gesagt; sollen, ich soll, ich sollte, ich habe gesollt; wollen, ich will, ich wollte, ich habe gewollt.

Lb. Nr. 117. Das Dorf.

I. W. dran = daran (an dem Dorfe) vorbei; die Hühner, die machen ein Geschrei = die Hühner machen ein Geschrei; kommt gefahren — tuleb sōites; sitzt der Hans und die Liese = sitzen Hans und Liese; dem König sein Thron = des Königs Thron = der Thron des König; ich wär(e) dabei — ma oleksin nōus.

II Übs. S. 204. VII „Wenn“ und „als“. Z. 16—24 Sch.;¹ Wenn es schneit, ist es weiß. Wenn die Sonne scheint, ist es heiß. Wenn es regnet, ist es naß. Als die Fischer am

Sonntag Morgen den Kanonenschuß hörten, liefen sie ans Meer. Wenn die Fischer einen Kanonenschuß hörten, wußten sie, was das bedeuten sollte. Wenn ich dich sehe, freue ich mich. (Immer) wenn wir Zeit hatten, spielten wir Fußball. Wenn jemand sich dem Baume näherte, kam die alte Eule geflogen.

6. Maateadus.

Brasiilia (8,5 milj. km² ja ja 37 milj. el.) võtab enda alla rohkem kui $\frac{1}{2}$ L.-Ameerika pindalast ja ligi pool elanikkude arvust. Pinnaehituselt jaguneb ta 1) Amatsoni madalmikuks ja 2) Brasiilia mägismaaks.

Amatsoni madalmik, mis üks suuremaid maailmas, asub maailma suurima jõe, Amatsoni jõgikonnas ja võtab enda alla selle suurema osa. Tekkeliselt on ta endine mere-laht, mis täidetud tertsiäär ja kvartäär setetega. Seepärast on siin maapind üldiselt madal ja reljeefivaene. Kliima on siin troopikaliselt kuum ja niiske ning ebatervislik. Sademeid on rikkalikult läbi aasta (nn. senitaal vihmad.) Taimekasv ülilopsakas — esinevad pea tervel alal troopika ürgmetsad, mis ka loomadest rikkad. Inimesi asub siin

siiski vähe. Enamiku moodustavad siin indiaanlased ja mestiitsid kuna valgeid õige vähe leidub. Siis esineb siin ka mulatte ja neegreid. Elanikkude tegevusalaks on istandusmajandus ja metsa saaduste tootmine.

Brasiilia mägismaa võtab enda alla L.-Ameerika ida- ja kagupoolse kiltmaa, mis jõgede erosiooni tõttu eraldatud üksikutes lava-deks. Idaosas on kiltmaa kõrgem (Italiaga 2700 m) ja langeb järsult mere poole, kuna sise-maale madaldub pikkamisi.

Oma asendi ja maapinna kõrguse tõttu on kliima siin jahedam ja sademetekhevem kui Amatsoni madalmikus. Levivad kiltmaal väheste puudega võsastikud ja rohtlad. Rahvastatud on rannikuala ja lõunapoolne osa kiltmaast võrdlemisi tihedalt, sisemaa aga hõredalt.

Elanikkudest umbes pooled on valged, muud — värvilised.

Peategevusalaks on troopika põllundus ja karjandus. Eriti tähtis on kohvi ($\frac{2}{3}$ ilmatoodangust) kuid ka muude troopikataimede kasvatus. Tööstus on vähem arenenud.

Brasiilia on liitvabariik (koosnev osariigist ja territooriumist). Tähtsamad

linnad on Rio de Janeiro (1,8 milj. el.)
pealinn, Sao Paulo (920.000 el), Bahia,
(320.000 el.), Recife (250.000 el.) jt.

Vastutav toimetaja: K. A. Herman.
Väljaandja: Eesti Hariduse Sõprade Selts
Firma J. Ratassepp'a trükk, Tallinnas.

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU
AR